

Bezdomovci v Banskej Bystrici a v Českých Budějoviciach v 90-tych rokoch 20. storočia z pohľadu urbánneho geografa

Tomáš Chorvát

Transformačné pohyby v postsocialistických spoločnostiach zákonite našli odraz aj v zmenách v sociálno-priestorovej štruktúre miest. Nemožno však hovoriť o zásadných zmenách v rozmiestnení obyvateľstva v postsocialistických mestách, pretože významnejšie zmeny sú obmedzené na relatívne nie veľké skupiny obyvateľstva. Na jednej strane došlo k zmene v prípade tých obyvateľov, ktorí vylepšenie svojho sociálno-ekonomického postavenia premietli do progresívnej zmeny v kvalite bývania (najpregnantnejším príkladom je zmena od bývania na sídlisku k bývaniu v novom rodinnom dome). Na druhej strane existuje skupina obyvateľov, ktorí v priamom či nepriamom súvisi s transformačnými zmenami boli prinútení znížiť štandard svojho bývania (presťahovať sa do finančne menej náročného bytu), prípadne o bývanie prišli úplne (bezdomovci).

Transformačné obdobie prinieslo viacero tendencií a množstvo kultúrno-ekonomických faktorov, ktoré vplývali na sociálno-ekonomickú a priestorovú štruktúru obyvateľstva.¹ Išlo však o širšie spektrum vplyvov, ktorých dopady na obyvateľstvo môžeme predpokladať, zväčša nepriamo ilustrovať, ale podrobnejšie dokumentovať tieto zmeny a identifikovať ich v geografickom priestore mesta je obtiažne.

Záujem o sociálnu problematiku v rámci výskumu miest nás priviedol k myšlienke, pokúsiť sa analyzovať situáciu a načrtnúť závery o skupine obyvateľstva, ktorá o bývanie prišla – teda situáciu bezdomovcov. Keďže je možné analyzovať príčiny bezdomovectva, ako aj zistiť pôvodné miesto trva-

¹ Ako príklady najvýznamnejších tendencií a kultúrno-ekonomických faktorov uvedieme sociálno-ekonomickú polarizáciu, ktorá je dôsledkom príjmovej diferenciacie a rozsiahle pôsobenie globalizačných vplyvov.

lého bydliska u podchytených bezdomovcov,² pokúsili sme sa identifikovať oblasti postsocialistickej B. Bystrice a Č. Budějovic s výraznejšími predpokladmi pre bezdomovecťvo.³ Skupinu bezdomovcov je totiž možné považovať za citlivý indikátor problémových oblastí mesta. Analýza priestorového rozmiestnenia pôvodných trvalých bydlísk bezdomovcov na území mesta a miest ich koncentrácií dovoľuje v širších sociálno-priestorových súvislostiach rámcovo sa vyjadriť a porovnať situáciu na najnižších stupňoch sociálno-ekonomického rebríčka v skúmaných mestách.

Takáto analýza je prirodzene podmienená existenciou príslušných dát resp. podkladov, ktorých získanie, u tak neurčitej skupiny akou bezdomovci sú, je veľmi náročné. V tomto nám významnú pomoc poskytlí údaje pochádzajúce z azylových zariadení pre bezdomovcov. Na príklade Banskej Bystrice a jej prepracovaného systému sociálnych stredísk pre bezdomovcov sme si vyskúšali možnosti a úskalía analýzy takýchto dát. Získané skúsenosti sme potom využili pri analýze bezdomovecťva v Českých Budějoviciach, kde spektrum a podrobnosť získaných dát boli užšie.

Podrobnejšie spracovaná problematika bezdomovecťva v B. Bystrici má zároveň ambíciu byť explanačným východisko nášho geografického (priestorového) bádania v tejto oblasti. V našej štúdií najskôr zhodnotíme situáciu v B. Bystrici, potom v Č. Budějoviciach s tým, že zároveň situáciu v oboch mestách predbežne porovnáme. V zhrnutí a závere výsledky analýz zosyntetizujeme, začleníme ich do širších súvislostí a vyvodíme základné rozčlenenie bezdomovcov do skupín. Toto rozdelenie je výsledným vyjadrením diferencií medzi vonkajším charakterom populácie bezdomovcov v B. Bystrici a Č. Budějoviciach v postsocialistickom období.

Ako podklad pre analýzu bezdomovecťva v B. Bystrici slúžili dáta z jednotlivých stupňov systému resocializačných stredísk pre bezdomovcov.⁴ Dátovú základňu pre analýzu tvorili údaje o mieste trvalého bydliska 262

² Jedná sa o bezdomovcov, ktorí niekedy navštívili (prenocovali) v sociálnom stredisku.

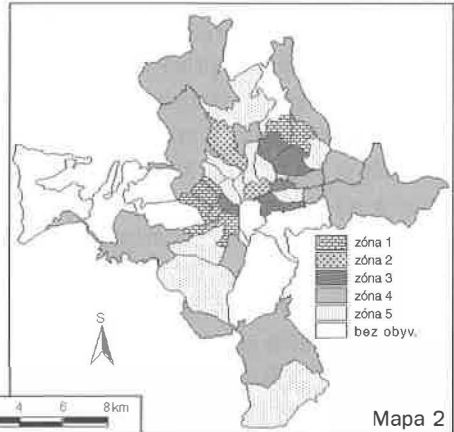
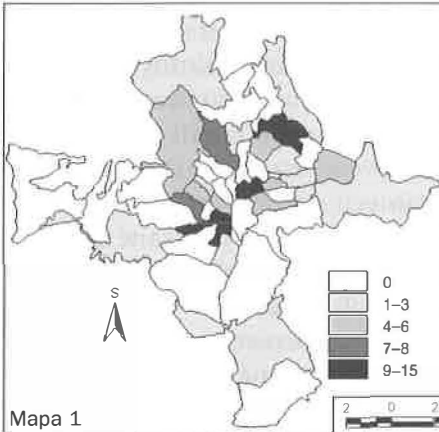
Jedná sa o 65–80 % celkového počtu bezdomovcov v meste – odhad za skúmané mestá.

³ V prípade tejto štúdie sa jedná sa o čiastkovú problematiku spracovávanú v rámci autoringovej dizertačnej práce, ktorá sa zaoberá komparáciou zmien vnútorných priestorových štruktúr B. Bystrice a Č. Budějovic v transformačnom období. S tým súvisí aj výber porovnávaných miest, centier vyšších územných celkov (krajov) s populačnou veľkosťou do 100 000 obyvateľov (B. Bystrica 1991 – 85 030, 2001 – 83 056, Č. Budějovice 1991 – 97 243, 2001 – 96 742).

⁴ Tento systém sa skladá z troch stupňov. Ponúka ubytovanie a sociálnu pomoc v troch zariadeniach líšiacich sa úrovňou ubytovania a stupňom socializácie klientov – bezdomovcov. Prostredníctvom využitia vnútornej motivácie klienta po lepšom prostredí bývania je snahou vykonávateľov sociálnej práce (územné strediská Červeného križa) previesť klientov jednotlivými stupňami resocializačného systému a pripraviť ich na začlenenie do spoločnosti.

klientov sociálnych stredísk, čo je približne 85 % z celkového počtu ubytovaných klientov v období január 1998 až jún 2002.⁵ Z uvedeného počtu uviedlo miesto trvalého bydliska na území mesta B. Bystrica 137 klientov a mimo územia mesta 125 klientov.⁶

Celkovo môžeme situáciu v Banskej Bystrici z pohľadu rozmiestnenia pôvodných trvalých bydlísk miestnych bezdomovcov zhodnotiť nasledovne (pozri mapky 1 a 2):

Mapa 1: Počty klientov banskobystrických sociálnych stredísk pre bezdomovcov s miestom pôvodného trvalého bydliska v Banskej Bystrici podľa urbanistických obvodov.

Mapa 2: Vyčlenenie zón (areálov) v rámci mesta Banská Bystrica podľa intenzity vzniku bezdomovectva na základe pôvodu bezdomovcov (bližšie vysvetlenie v texte).

Najvyšší počet bezdomovcov pochádzal z najnovších panelových sídlisk, ktoré patria do *zóny 1*. Ich podiel na počte obyvateľov týchto štvrtí, je však kvôli vysokému počtu obyvateľstva veľmi nízky (0,05–0,14 %). Najvýraznejšiu koncentráciu miest pôvodného trvalého bydliska bezdomovcov sme zaznamenali v *zóne 2* (morfofeneticky staršie oblasti s tradične vyšším podielom rómskeho obyvateľstva, vrátane historického jadra) a špeciálne v urbanistickom obvode (UO) Vysielač, kde v analýze podchytení bezdomovci tvorili takmer 6 % tam prihláseného obyvateľstva.

Vyvážený stav medzi podielom bezdomovcov a podielom obyvateľov

⁵ U 7 % (resp. 15 %) klientov bol údaj o mieste trvalého bydliska späťne nezistiteľný. Počet bezdomovcov evidovaných v sociálnych strediskách, u ktorých bolo možné získať údaj o trvalom bydlisku predstavovalo približne 70% odhadovaného celkového stavu komunity bezdomovcov v BB (cca 150 osôb). Uvedené percento považujeme za dostatočné pre vytvorenie obrazu o priestorovom rozložení oblastí, z ktorých bezdomovci pochádzajú.

⁶ Za územie mesta B. Bystrica sme považovali jeho územný stav z roku 1990 t.j. pred odčlenením 5 obcí (Vlkanová, Kyncelová, Nemce, Hronsek, Malachov), kvôli ich priamym väzbám k mestu.

z ich celkového počtu v meste sme našli v urbanistických obvodoch so staršou socialistickou sídliskovou (resp. zmiešanou) zástavbou, ktoré sú zaradené do *zóny 3*. V *zóne 4*, ktorá je tvorená urbanistickými obvodmi s dominantnou priemyselnou funkciou a oblasťami pričlenených pôvodne vidieckych obcí podiel bezdomovcov opätovne narastá. Oblasti, do ktorých neumiestnil miesto svojho trvalého pobytu žiaden bezdomovec tvoria *zónu 5*.⁷ Nachádzame ich vo všetkých morfológických zónach mesta okrem historického centra.

Po porovnaní uvedených skutočností so sociálnou situáciou v Banskej Bystrici môžeme identifikovať dve hlavné oblasti mesta a dve (tri) hlavné skupiny obyvateľstva, v ktorých sa koncentrujú (presnejšie sú zdrojom) potenciálni kandidáti na bezdomovecvo:

Hlavnú zdrojovú oblasť potenciálnych bezdomovcov tvoria socialistické sídliská, pričom predpokladáme, že ich podiel na jave bezdomovecva bude narastať. Počas socialistického obdobia sa na sídliskách skoncentrovali veľké masy sociálne heterogénneho obyvateľstva (v B. Bystrici v roku 1991 na sídliskách žilo 79 % obyvateľov mesta). Prehĺbenie sociálnej diferenciácie a polarizácie, ktoré prinieslo transformačné obdobie, našlo odraz vo viacerých smeroch. Na jednej strane sídliská opustili tí obyvatelia, ktorí si v novej ekonomickej situácii najviac polepšili. Na druhej strane sídliská opustili aj tí jedinci, ktorí z najrozličnejších dôvodov prestali byť schopní platiť nájomné, čo bolo veľmi často spojené s problematickým spolužitím (tzv. sociálne neprispôsobiví občania).

Sídliská obýva nezanedbateľná skupina obyvateľov, ktorých sociálna situácia sa v priebehu transformačného obdobia zhoršila, ale zásluhou regulovaného nájomného sú si zatiaľ schopní bývanie udržať. Pri ďalšom zhoršení sociálno – ekonomickej situácie mnohí jedinci z tejto skupiny majú veľmi blízko k problémom s platením nájomného a k potenciálnemu bezdomovecstvu.⁸ Týchto obyvateľov môžeme priradiť ku skupine potenciálnych kandidátov na bezdomovecvo z titulu zlej sociálnej situácie. Vzhľadom na početnosť tejto skupiny, naďalej očakávame najvýraznejší a stúpajúci podiel obyva-

⁷ Ide o: a) štvrte rodinných domov s vyšším statusom obyvateľstva, b) okrajové pričlenené pôvodne vidiecke obce, c) špecifické rezidenčno – obslužné oblasti a d) priemyselné areály.

⁸ Tu je potrebné zdôrazniť, že bezdomovecvo je len v minime prípadov zapríčinené zlými sociálno – ekonomickými podmienkami samotnými. Príčiny bezdomovecva je potrebné hľadať v súbore faktorov, ktorých súhra zapríčinila nevládnutie náročnej životnej situácie spojenej napr. aj so zhoršením sociálno-ekonomických podmienok (napr. strata zamestnania). Do tohto súboru faktorov zaraďujeme problémy osobné, rodinné, fyzické (zdravotné), psychické, výchovné, finančné (existenčné), sociálne (problém spolužitia) a problémy so závislosťou na alkohole, omamných látkach či patologickom hráčstve.

teľstva z oblasti sídlisk na vytváraní chudoby a teda aj bezdomovectva v slovenských mestách.

Sekundárnu zdrojovú oblasť potenciálnych bezdomovcov tvoria staršie štvrte s bytovým fondom nižšej kvality s obyvateľstvom nižšieho sociálneho statusu, ktoré je postihnuté predovšetkým nezamestnanosťou. Predpokladáme, že v priebehu druhej polovice 90-tych rokov došlo k ukončeniu rastu, dochádza k stagnácii a dôjde k postupnému znižovaniu podielu týchto štvrtí na jave bezdomovectva.⁹ Jedná sa skôr o bloky a skupiny jednotlivých domov ako o väčšie kompaktné lokality, ktoré nachádzame v zóne 4 (je tvorená urbanistickými obvodmi s dominantnou priemyselnou funkciou a oblasťami pričlenených pôvodne vidieckych obcí) a čiastočne v zóne 3 (štvrte so staršou socialistickou sídliskovou zástavbou). V týchto lokalitách žijú zväčša starší obyvatelia, u ktorých aj menšie zhoršenie sociálnej situácie môže vyvolať potrebu zásadnej sociálnej pomoci aj v oblasti ubytovania. Skupinu takýchto ľudí by sme mohli rovnako nazvať kandidátmi na bezdomovectvo z titulu zlej sociálnej situácie, len v priemere vekovo starších ako v predchádzajúcom prípade.

K hlavnej zdrojovej oblasti bezdomovcov do polovice 90-tych rokov patrilo aj historické jadro mesta. Očakávame, že podiel nových bezdomovcov pôvodne obývajúcich historické jadro mesta v 90-tych rokoch prudko klesá. Ja to zapríčinené premiestnením problémových obyvateľov (potenciálnych bezdomovcov, za socializmu nasťahovaných rómskych rodín do historických domov v centre) do iných oblastí mesta. Uprázdnené priestory sa v dominantnej miere využívajú na nebytové účely v súlade s trendom revitalizácie a komercializácie atraktívnej oblasti mestského centra.

Prirodzene sú aj ďalšie oblasti mesta, v ktorých žije obyvateľstvo s nižším sociálnym statusom. To či zhoršovanie sociálneho statusu môže viesť až k bezdomovectvu, závisí aj od toho, ako sa k postihnutému postaví rodina a okolie. Preto je na jednej strane potrebné zdôrazniť negatívnu úlohu anonymity sídlisk a nepôvodnosti tam žijúceho obyvateľstva a na druhej strane pozitívnu úlohu, ktorú zohráva (mala by zohrať fungujúca) rodina a miestne väzby pri zabránení vzniku bezdomovectva.

To je na prvý pohľad jeden z dôvodov, prečo sa v pôvodne vidieckych

⁹ Je potrebné si uvedomiť časový posun medzi procesmi prebiehajúcimi napríklad v centre mesta (ako je napr. vytlačanie rezidenčnej funkcie komerčnými funkciami) a tým, kedy sa tieto procesy prejavia v zmene podielu bezdomovcov, ktorí mali trvalé bydlisko v centre mesta. S progresívnou zmenou sociálnej štruktúry príslušnej štvrte (niektoré staršie štvrte v blízkosti centra získavajú na prestížnom postavení) bude podiel bezdomovectva priamne spôsobeného sociálno-ekonomickými faktormi klesať pod úroveň, ktorá zodpovedá podielu štvrte na bytovom fonde mesta.

oblastiach pričlenených k B. Bystrici, kde by mali byť zachované silnejšie príbuzenské väzby, vyskytuje nižší počet bezdomovcov. Pri podrobnejšom pohľade však zistíme, že podiel bezdomovcov v týchto oblastiach nie je výrazne odlišný od tradičných oblastí mesta (centrum, vnútorné mesto, staršie štvrte rodinných domov – 0,09 – 0,25 %), ktoré uviedli bezdomovci ako svoje pôvodné trvalé bydlisko. Pri porovnávaní týchto údajov s údajmi z tradičných oblastí mesta však musíme zobrať do úvahy nízky počet obyvateľov pôvodne vidieckych oblastí, z ktorých prakticky každá mala a má v rámci svojho katastra lokalitu, kde sa sústreďujú sociálne slabší občania (najčastejšie Rómovia). To by na jednej strane malo prispievať k vyššiemu podielu bezdomovcov, na druhej strane nijak vypuklá úroveň tohto podielu svedčí o istej „ochranej“ funkcii pôvodne vidieckych spoločenstiev. Pôvodne vidiecke spoločenstvá potenciálne vyšší podiel bezdomovcov miestnymi väzbami absorbujú alebo robia tento jav menej viditeľným.

Osobitnú skupinu obyvateľstva výrazne ohrozenú bezdomovectvom predstavujú rómski obyvatelia.¹⁰ Ich bydliská sa vyskytujú (vyskytovali) v obidvoch spomínaných oblastiach (novšie sídliská, staršie rezidenčné štvrte, priemyselná periféria), plus v oblastiach špecifického rómskeho bývania v „kolóniách“ (tie sa nachádzajú predovšetkým na okrajoch pričlenených obcí). Na základe Analýzy stavu rómskych rodín vo vybraných lokalitách mesta Banská Bystrica (Analýza..., 1996) môžeme identifikovať lokality bývania rómskych rodín ako aj jeho typy. Z pohľadu typov bývania rómskych rodín analýza uvádza bývanie na sídliskách, ďalej v rodinných domoch, v bývalých internátoch a ubytovniach a v svojrázne obývaných príbytkoch („kolóniách“).

Mimo sídliskovej zástavby, kde sa rómski obyvatelia nachádzajú (nachádzali) rozptýlení medzi ostatným obyvateľstvom, bolo v analýze identifikovaných 7 lokalít mesta s výskytom rómskych rodín s celkovým počtom 511 obyvateľov rómskeho pôvodu.¹¹ Z týchto 7 lokalít sa jedna nachádzala v historickom jadre mesta – 49 Rómov, po dve lokality v oblasti vnútornej priemyselnej periférie (279 Rómov), dve v oblasti pričlenených obcí (34 Rómov) a po jednej lokalite na okraji sídliskového UO Sásová II

¹⁰ Zvýšené ohrozenie rómskych obyvateľov bezdomovectvom vyplýva z ich postavenia v spoločnosti, z výrazne zvýšenej možnosti stať sa nezamestnaným a ocitnúť sa v sociálno-ekonomickej núdzi. Navyše Rómovia často prichádzajú o miesta svojho pôvodného ubytovania z ekonomických dôvodov (neplatenie nájomného), či z dôvodu rušenia ubytovní. Na základe doterajších zistení je podiel bezdomovcov rómskeho pôvodu na klientele sociálnych zariadení pre bezdomovcov v Banskej Bystrici približne 1/3.

¹¹ Analýza odráža stav v polovici 90-tych rokov. V súčasnosti (druhý polrok 2002), je stav taký, že významne ubudlo rómskych rodín z historického jadra.

– 42 Rómov a v UO Vysielač – 107 Rómov, ktorý môžeme charakterizovať ako prechod medzi vnútornou a vonkajšou „prírodnou perifériou“.

Analýza problematiky bezdomovectva v Českých Budějoviciach je zložitejšia. Systém zariadení pre bezdomovcov (azylové domy) je tu síce rozvinutý, ale je prevádzkovaný rozličnými organizáciami s rozličným spôsobom práce i podrobnosti evidencie. Preto tak podrobná analýza situácie ako v B. Bystrici nie je možná. Navyše ako bude uvedené ďalej, priestorová distribúcia pôvodu bezdomovcov v Č. Budějoviciach je v mnohom špecifická a nie je v nej možné vypozerovať také zrejmé členenie ako v B. Bystrici. Z uvedených dôvodov budeme musieť vystačiť pri analýze viac s expertnými odhadmi ako s exaktnými vyjadreniami. Preto bude analýza situácie v Č. Budějoviciach spojená s priamym porovnaním so situáciou v B. Bystrici.

Základnú otázku, v ktorom zo skúmaných miest je počet bezdomovcov vyšší nie je možné jednoducho zodpovedať rečou čísel. Ak porovnáme expertné odhady sociálnych pracovníkov výnimočne nám, že v Č. Budějoviciach je bezdomovcov jednoznačne viac. V B. Bystrici sa počet bezdomovcov odhaduje na cca 150 jedincov (do 200 vrátane migrujúcich bezdomovcov), v Č. Budějoviciach na cca 300 (vrátane migrujúcich bezdomovcov). V pomere k počtu obyvateľov pripadá na 1000 obyvateľov B. Bystrice 1,8–2,3 bezdomovca, na 1000 obyvateľov Č. Budějovic cca 3,1. Tieto údaje bez bližšieho objasnenia hovoria jednoznačne o tom, že v Č. Budějoviciach by mala byť otázka bezdomovectva podstatne vypuklejšia. V skutočnosti rozdiel nie je taký výrazný ako ukazujú čísla, resp. zásluhou zreteľne odlišných charakteristík skupiny bezdomovcov v Č. Budějoviciach a v B. Bystrici sa uvedené čísla dostávajú do iného svetla.

V prvom rade za zreteľne vyšší počet bezdomovcov v Č. Budějoviciach (absolútny i relatívny) môže skutočnosť, že významnú časť v tomto meste tvoria tranzitní bezdomovci,¹² zatiaľ čo v B. Bystrici je početnosť takejto kategórie bezdomovcov zreteľne nižšia. Obe skúmané mestá sa líšia aj z pohľadu atraktivity pre tranzitných bezdomovcov. Č. Budějovice sa ako najväčšie mesto v južných Čechách stávajú zastávkou pred cestou za hra-

¹² Pod pojem tranzitní bezdomovci zahŕňame takých jedincov, ktorí dočasne, často len na jednu noc vyhládali sociálne stredisko pre bezdomovcov. Jedná sa často o utečencov či azylových alebo o bezdomovcov, ktorí sa pri svojej púti „náhodne“ ocitli v meste. Tranzitní bezdomovci sú pre indikáciu sociálnej situácie v meste prakticky nepoužiteľní. Tranzitní bezdomovci sa vyskytujú predovšetkým medzi mužmi a tvoria viac ako 1/3 klientov azylového domu pre mužov v Č. Budějoviciach.

nice, či pri migrácii po Českej republike, takže medzi bezdomovcami sa vyskytujú aj zástupcovia vzdialenejších okresov, či exotických krajín.¹³

B. Bystrica taktiež láka bezdomovcov zo širšieho okolia, ale z iného dôvodu. Tým je na slovenské pomery prepracovaný systém zariadení pre bezdomovcov. Tieto zariadenia prevádzkuje Slovenský Červený kríž a ten zo svojho štatútu nemôže odmietnuť pomoc nikomu. Preto sa mnoho bezdomovcov pôvodom z rozličných oblastí Slovenskej republiky snaží získať miesto v týchto zariadeniach a to nielen na pár nocí.

Z pohľadu pôvodnej územnej príslušnosti (pôvodného trvalého bydliska) bezdomovcov v skúmaných mestách nachádzame tieto rozdiely: Prvým je rozdiel v počte cudzincov medzi bezdomovcami. Napríklad v roku 2001 mali cudzinci v Č. Budějoviciach 10% podiel, zatiaľ čo v B. Bystrici nebol už po viac rokov zaregistrovaný ani jeden (tranzitný) cudzinec.¹⁴ Druhým rozdielom je vyššie zastúpenie bezdomovcov s pôvodným miestom trvalého bydliska v meste samotnom či priľahlom okrese v prípade B. Bystrice ako v prípade Č. Budějovic (58,7 % ku 43,5 %). Z pohľadu podielu bezdomovcov, ktorí pochádzajú z ostatných okresov príslušného štátu nie je situácia až taká rozdielna (ČB – 46,5 %, BB – 41,3 %).

V skúmaných mestách nachádzame aj rozdiely v štruktúre bezdomovcov podľa pohlavia, ako aj v zastúpení bezdomovcov rómskej národnosti. V B. Bystrici podiel žien dosahuje takmer 27 %, v Č. Budějoviciach je ho možné odhadovať okolo 20 %. V Č. Budějoviciach sa odhaduje podiel bezdomovcov rómskeho pôvodu na približne jednu tretinu, v B. Bystrici sa tento podiel pohybuje okolo 50 %.¹⁵ Tieto diferencie sa odrazili aj v rodinnej štruktúre bezdomovcov a súhrnne poukazujú na rozdielny charakter (štruktúru) bezdomovectva v Č. Budějoviciach a v B. Bystrici.

Rodinná štruktúra bezdomovcov v B. Bystrici (štruktúra podľa partnerského spolužitia) sa javí väčšmi rozvinutá a pevnejšia. Významnú úlohu v tomto smere zohráva to, že v B. Bystrici sú pre vznik a pretrvanie partnerských vzťahov v sociálnych strediskách vytvorené lepšie podmienky, zatiaľ čo v Č. Budějoviciach pracujú všetky azylové zariadenia oddelene

¹³ Čím väčšie mesto, tým ponúka viac príležitostí pre prežitie pre bezdomovca, obvykle vrátane zvýšeného počtu sociálnych stredísk pre nich. Naopak v menších mestách resp. na dedinách sa privandrovani bezdomovci dostávajú okamžite do centra pozornosti a možnosť nocľahu v ubytovni či azylovom dome zvyčajne klesá.

¹⁴ Medzi takýchto nepočítame niekoľko jedincov pochádzajúcich z Českej republiky resp. Ukrajiny, ktorí prišli na Slovensko (do B. Bystrice) pred viacerými rokmi a pracovali tu.

¹⁵ Tento rozdiel má prirodzene korene aj v odlišnom celkovom zastúpení Rómov v rámci obyvateľstva skúmaných miest (rok 1991 B. Bystrica – 641 Rómov (podiel 0,75 %), Č. Budějovice – 489 Rómov, podiel – 0,47 %).

pre mužov a ženy.¹⁶ Kvalitatívny rozdiel však vidíme v odlišnom charaktere bezdomovectva v skúmaných mestách. V B. Bystrici je medzi bezdomovcami viac ľudí, u ktorých významnú úlohu pri upadnutí do stavu bezdomovectva zohrali sociálno-ekonomické podmienky resp. ukončenie zvýšenej pomoci zo strany štátu (hlavne u rómskych rodín), ako tomu bolo v Č. Budějoviciach. Takto sa v B. Bystrici ocitlo v azylovom zariadení viac párov i kompletných rodín a menej osamotených jedincov. Indície naznačujú, že v Č. Budějoviciach sa vyskytuje viac jedincov, ktorí prijali bezdomovectvo takmer ako životný štýl, či ako prechodný stav pri ceste za lepšími podmienkami (utečenci, azylantí; medzi nimi prevažujú mladí, osamelí muži).

Typicky môžeme charakterizovať skupinu bezdomovcov v skúmaných mestách vo vzájomnom porovnaní takto:

Českobudějovickí bezdomovci sú oproti banskobystrickým bezdomovcom v priemere v tomto postavení kratšiu dobu,¹⁷ viac medzi nimi prevládajú muži, je tu vyšší podiel tranzitných bezdomovcov, ktorými sú v prevažujúcej miere muži.

Banskobystrickí bezdomovci sú v priemere v tomto postavení dlhšiu dobu, je medzi nimi väčší podiel Rómov, vyšší podiel žien, manželských či družských párov ako v Č. Budějoviciach.

Uvedené konštatovania sa odrážajú v priestore skúmaných miest nasledovným spôsobom: V B. Bystrici sme identifikovali päť zón v rámci mesta, v ktorých sa koncentrovali miesta pôvodného trvalého pobytu podchytených bezdomovcov. Priestorovú situáciu z pohľadu zdrojových oblastí bezdomovectva v B. Bystrici charakterizuje dominancia zóny najnovších, panelových, socialistických sídlisk, doplnená o morfogeneticky staršie oblasti s najvýraznejším zastúpením rómskych obyvateľov. Najnižšie zastúpenie bezdomovcov nachádzame jednak v najprestížnejších oblastiach mesta a na druhom mieste sú to oblasti starších socialistických sídlisk.

V Č. Budějoviciach je to s priestorovou identifikáciou rozmiestnenia pôvodných trvalých bydlísk bezdomovcov zložitejšie. Prakticky jediná závažnejšiu indíciu pre takúto lokalizáciu predstavujú miesta sústredenia rómskych obyvateľov. Rómovia sú najväčšou a najhomogénnejšou skupinou v rámci komunity bezdomovcov a to tak v českých i slovenských mestách, preto ich rozmiestneniu v skúmaných mestách venujeme pozornosť v Boxe 1.

¹⁶ Na druhej strane v B. Bystrici nie sú podmienky pre umiestnenie detí do 15 rokov v azylových zariadeniach, zatiaľ čo v Č. Budějoviciach pracuje azylový dom pre matky s deťmi.

¹⁷ Ale to najmä vďaka vysokému podielu tranzitných bezdomovcov.

Box. 1 Porovnanie priestorového rozmiestnenia rómskych obyvateľov v B. Bystrici a Č. Budějovicích.

Priestorové rozmiestnenie rómskych obyvateľov v obidvoch mestách je značne rozdielne. Zatiaľ čo 58 % z populácie českobudějovických Rómov žilo v 3 UO nachádzajúcich sa v historickom jadre a vo vnútornom meste (v týchto UO majú Rómovia aj najvyšší podiel na obyvateľstve spomedzi všetkých UO), v B. Bystrici v prvých troch UO podľa počtu Rómov žilo len 34 % z celkovej populácie Rómov v meste a tieto UO sa nachádzali na panelových sídliskách (takže podiel rómskeho obyvateľstva je tu nízky). Rozdiel je teda jednak v lokalizácii ťažiskovej koncentrácie Rómov a v rozdielnej miere koncentrácie Rómov v tomto ťažisku.

Ináč povedané v Č. Budějovicích sú Rómovia predovšetkým koncentrovaní do niekoľkých UO a to v centre a v oblasti vnútorného mesta, zatiaľ čo v B. Bystrici je rozmiestnenie rómskeho obyvateľstva v meste rovnomernejšie a ich najvýraznejšie počty sa s jednou výnimkou vyskytujú v lokalitách panelových sídlisk. Poradie hlavných oblastí koncentrácie Rómov v skúmaných mestách je prehodené – Č. Budějovice: vnútorné mesto, centrum mesta, sídliská; Banská Bystrica: sídliská, vnútorná periféria, centrum mesta). Uvedené konštatovania názorne ilustruje nasledovná tabuľka:

Tab. Porovnanie 10 UO s najvyšším počtom rómskeho obyvateľstva v B. Bystrici a v Č. Budějovicích

UO B. Bystrice	Ob	PO	Róm	PRUO	PRM	KP	UO Č. Budějovic	Ob	PO	Róm	PRUO	PRM	KP
1 Sásová II (S)	8511	10	93	1,1	15	14,5	Na sadech	3995	4,1	107	2,7	24,5	24,5
2 Rudlová II (S)	10865	12,8	65	0,6	10	24,6	Za poliklinikou	2980	3,1	99	3,3	22,7	47,2
3 Mládežnická (S)	3741	4,4	61	1,6	9,5	34,2	ČB – stred	2164	2,2	49	2,3	11,2	58,5
4 Mesto-východ	236	0,3	58	24,6	9	43,2	U Pekárenské	4900	5	30	0,6	6,9	65,4
5 Histor. jadro	3123	3,7	56	1,8	8,7	52	Sídlisté Máj	12481	12,8	29	0,2	6,7	72
6 Podlavice	4170	4,9	53	1,3	8,3	60,2	Sídlisté Vltava	12921	13,3	28	0,2	6,4	78,4
7 Sásová I	5180	6,1	40	0,8	6,2	66,5	Brněn. Předměstí	3363	3,5	26	0,8	6	84,4
8 Stará Fončorda	2887	3,4	33	1,1	5,1	71,6	U Matice školské	3652	3,8	15	0,4	3,4	87,8
9 Sídlisko SNP	4249	5	32	0,8	5	76,6	Č. Dvory-střed	575	0,6	13	2,3	3	90,8
10 Uhlisko	3429	4	24	0,7	3,7	80,3	Pětídolí	2846	2,9	10	0,4	2,3	93,1
Spolu:	46391	54,6	515		80,3		Spolu:	49877	51,3	406		93,1	

Vysvetlivky: **OB** – počet obyvateľov (1991), **PO** – podiel počtu obyvateľov UO na populácii mesta (%), **RÓM** – počet Rómov, **PRUO** – podiel rómskeho obyvateľstva na počte obyvateľov UO (%), **PRM** – podiel rómskeho obyvateľstva v UO z celkového počtu Rómov v meste (%), **KP** – kumulatívne percentá PRM (%), **S** – sídlisko. **Zdroj:** SLDB 1991.

Územie mesta Č. Budějovice teda nie je možné tak jednoznačne rozdeliť do zón podľa pôvodu bezdomovcov ako v prípade B. Bystrice. Skôr môžeme lokalizovať územia, v ktorých dochádza k zmene v sociálno-priestorovej štruktúre.

Najvýznamnejší príklad územia, v ktorom dochádza k transformácii sociálno-priestorovej štruktúry predstavuje časť vnútorného mesta na sever

od historického jadra. Tu dochádza k najvýraznejšej zmene a to zásluhou premiestňovania predovšetkým rómskeho obyvateľstva z tejto oblasti. Táto zmena zároveň korešponduje s problematikou bezdomovcov – významná časť klientov azylových zariadení pochádza z tejto lokality.

Najvýraznejšia koncentrácia (podiel i absolútny počet) rómskych obyvateľov sa ešte na začiatku 90-tych rokov 20. storočia nachádzal v urbanistických obvodoch na sever od historického jadra (UO Na sadech, Za polikliniku, ČB – stred, U Pekárenské). Oblasť okolo Palackého námestia (na rozmedzí UO Na Sadech, Za poliklinikou, U Pekárenské) vošla do povedomia obyvateľov Č. Budějovic ako miesto sústredenia bývania rómskeho obyvateľstva, oblasť so zdevastovaným domovým fondom a „najnebezpečnejšia“ oblasť mesta. Nie náhodou získala slangové pomenovanie Bronx.

Táto lokalita v pomerne malej vzdialenosti od centra mesta prechádza po r. 1990 transformáciou. Nachádza sa tu väčšinou nízkopodlažná súvislá zástavba bytových a rodinných domov vystavaných na prelome 19–20. storočia, z ktorej veľká časť bola na konci socialistickej éry v zlom fyzickom stave. Časť z domov v tejto lokalite, ktoré pôvodne patrili do majetku mesta, bola vrátená v reštitúcii pôvodným majiteľom.

Veľká časť domov patrila do majetku mesta a bolo ich možné rekonštruovať až po premiestnení tamojších, väčšinou rómskych obyvateľov. Týmto boli ako náhrada za byty najnižších kategórií v uvedenej lokalite ponúknuté byty I. kategórie na Sídlišku Máj, čo väčšina z nich aj využila. Len v minime prípadov si bývanie v tejto oblasti rómske rodiny ponechali. Noví majitelia domy postupne rekonštruujú (intenzita revitalizácie sa zvyšuje smerom k centru mesta) a to predovšetkým na sídla firiem. Táto oblasť v blízkosti mestského centra má všetky predpoklady na rozvinutie procesu gentrifikácie – revitalizácie nehnuteľností a súčasne výmeny obyvateľstva s nižším sociálno-ekonomickým statusom za obyvateľstvo so sociálno-ekonomickým statusom vyšším.

Táto zmena v bývaní uľahčila a zviditeľnila narúšanie tradičných, pevnejších rómskych rodinných väzieb. Mnohí Rómovia vlastným pričinením o bývanie prišli a ochota i možnosti poskytnúť prístrešie ich „príbuznými“ sa zmenšila. To sa odzrkadlilo na náraste počtu Rómov medzi bezdomovcami. Takto sa oblasti sústredenia Rómov stali najväčšími zdrojovými oblasťami miestnych bezdomovcov. Ide (išlo) predovšetkým o oblasť okolo Palackého námestia a oblasť sídliska Máj. Toto sídlisko sa stalo dominantnou zdrojnicou bezdomovcov a má aj najnižšie postavenie v rebríčku česko-budějovických sídlisk podľa prestíže bývania.

Zhrnutie. Aký je vzájomný prienik a doplnenie týchto analýz z obidvoch skúmaných miest v širšom kontexte sociálno-priestorovej situácie v nich?

Sociálno-priestorová situácia v B. Bystrici je odrazom výraznejších diferenciacných pohybov, ktoré v oblasti socioekonomického postavenia obyvateľstva v transformačnom období na Slovensku v porovnaní s Českou republikou prebehli. Sociálne otrasy (ktoré sa najsignifikantnejšie odrazili v miere nezamestnanosti) tu boli podstatne významnejšie ako v Č. Budějoviciach. Na druhej strane sa môžeme len dohadovať, že aj absolútne i relatívne vzostupy v politicko-ekonomickom rebríčku boli v B. Bystrici výraznejšie ako v Č. Budějoviciach. V prípade najvýraznejších vzostupov však už možno diskutovať o ich politickom, či legálnom pozadí.

Zostupy v spoločensko-ekonomickom rebríčku sa na obraze a v priestore mesta B. Bystrica prejavili len v obmedzenej miere. Zaregistrovali sme síce vznik niekoľkých bodov, ktoré by sme mohli označiť ako predstupeň k ghettu. Jedná sa však o výrazne bodovo lokalizované objekty (ako sú objekty pre neplatičov, rómske kolónie) a navyše vo viacerých prípadoch obklopené zástavbou, ktorá nevykazuje výraznejšie prejavy degradácie.

To, že sa predpokladané významnejšie negatívne zmeny v sociálnom postavení obyvateľov B. Bystrice v transformačnom období výraznejšie neprejavili v obraze a priestore mesta pripisujeme predovšetkým regulovanému nájomnému. Táto regulácia umožnila, že problémy s finančným zabezpečením (resp. stratou) bývania sa nedotkli väčšej skupiny obyvateľstva. O bývanie prišli predovšetkým občania, ktorí neboli schopní riešiť náročnú životnú situáciu (pozri poznámku pod čiarou č. 8) a tí, ktorí prišli o bývanie po rušení ubytovní a internátov. To sa týkalo najmä rómskych rodín a jednotlivcov odlúčených od rodiny.

Väčšinu bezdomovcov sa podarilo „umiestniť“ v sociálnych strediskách, deložovaní neplatiči nájomného sú sústredovaní v určených objektoch. V uliciach viditeľné bezdomovectvo je minimalizované, sporadické žobranie na frekventovaných miestach je skôr zárobková činnosť špekulantov, ako východisko z núdze skutočnej chudoby. Prespávanie „na divoko“ v núdzových podmienkach je väčšinou efemérne resp. sezónne, výnimku najmä v zimnom období predstavuje nedokončená budova sedačkovej lanovky v lesoparku Urpín. Čo sa týka prognózy vývoja počtu bezdomovcov očakáva sa ich nárast a to v súvislosti s obmedzením maximálnej výšky sociálnych dávok a zvyšovaním životných nákladov. Rizikovou sa stáva najmä veková skupina okolo 50 rokov, ktorá má po strate zamestnania veľmi malú šancu znova sa pracovne uplatniť.

V Č. Budějoviciach bol vývoj v transformačnom období priaznivejší bez významnejšieho prepúšťania vo väčších podnikoch a potreby výraznejšej reštrukturalizácie u najväčších zamestnávateľov. To sa odrazilo aj v sociálnej oblasti, kedy sociálne otrasy boli predovšetkým obmedzené na problémových jedincov. Špecifickou a najpríznačnejšou bola situácia Rómov, u ktorých narušenie tradičných väzieb, strata možnosti lacnejšieho ubytovania a s tým súvisiace sťahovanie (resp. strata domova) viedli k najvýznamnejšiemu procesu zmeny v sociálno-priestorovej štruktúre, ktorú sme v Č. Budějoviciach v transformačnom období zaznamenali.

Zvýšené množstvo bezdomovcov, ktoré prejde azylovými zariadeniami v Č. Budějoviciach je spôsobené špecifikom v B. Bystrici sa málo vyskytujúcim, ktorým sú tranzitní bezdomovci. Zvýšený počet bezdomovcov, nespôsoboval v meste závažnejšie problémy, aj keď napríklad sústreďovanie bezprizorných ľudí v okolí nákupných centier je v Č. Budějoviciach významnejšie, ako je tomu v B. Bystrici. V ďalších rokoch výraznejší nárast počtu bezdomovcov v Č. Budějoviciach neočakávame. Isté zvýšenie môže priniesť deregulácia nájomného, otáznym je aj vývoji v ťažko predvídateľnej kategórii tranzitných bezdomovcov.

Záver: Situácia prvotne v sociálnej oblasti, druhotne v oblasti bezdomovectva v skúmaných mestách nesie niektoré podobné a viaceré špecifické znaky. Rámcovo podobnou bola východisková sociálna situácia – dedičstvo socialistického éry, s ktorou mestá vstupovali do transformačného obdobia. Máme na mysli situáciu, kedy rozhodujúca časť mestskej populácie bola v podobnej, „niveelizovanej“ sociálnej situácii, kedy sociálna diferenciácia a sociálna polarizácia zostávali na nízkej úrovni. Na druhej strane podiel obyvateľstva z najnižších sociálnych vrstiev bol v B. Bystrici väčší ako v Č. Budějoviciach (zistenie z výskumu k dizertačnej práci). Najviditeľnejším príkladom uvedeného konštatovania je existencia špecifického rómskeho bývania v kolóniách v B. Bystrici, ktoré v Č. Budějoviciach v takejto podobe nie je.

Rámcovo podobné znaky nachádzame aj v oblasti populačného vývoja obyvateľstva v socialistickom období, kedy sa do obidvoch skúmaných miest prisťahovalo väčšie množstvo ľudí v produktívnom veku z vidieka a menších miest. To našlo odraz v rozsiahlejšej výstavbe anonymných panelových sídlisk, kde sa sústreďovalo heterogénne obyvateľstvo aj v kultúrnej a rodinnej oblasti. Výsledkom toho boli slabé susedské a komunitné väzby najmä na novších sídliskách, ako aj vhodné podmienky pre vznik sociálno-patologických javov vrátane následného bezdomovectva. Rozsah procesu

sťahovania do skúmaných miest, jeho dynamika a vplyv na charakteristiky populácií boli však v B. Bystrici významne väčšie ako v Č. Budějoviciach.

Modifikovanou bola populačná štruktúra (českobudějovická populácia je demograficky staršia) i národnostná štruktúra (nás zaujíma predovšetkým nižší podiel rómskej zložky obyvateľstva v Č. Budějoviciach).

Zreteľne odlišný vývoj v sociálno-ekonomickej oblasti v skúmaných mestách nastal po roku 1990. Vývoj v Č. Budějoviciach sa niesol v pokojnom duchu bez významnejších sociálnych otrasov, spôsobených transformačnými procesmi. V B. Bystrici dochádzalo počas celého obdobia k sociálnym otrasom spojeným s prepúšťaním z viacerých podnikov, ktoré sa v prvom rade dotklo „problémových jedincov“. Rovnako celková ekonomická situácia v Slovenskej republike a dopady transformácie boli výraznejšie ako v Č. Budějoviciach.

Výsledkom načrtnutých, modifikovaných podmienok v oblasti sociálnej situácie v skúmaných mestách bolo, že aj bezdomovectvo v 90-tych rokoch 20. storočia nadobudlo špecifický charakter. V oboch mestách bezdomovcov môžeme rozdeliť do troch skupín, pričom základný rozdiel medzi mestami spočíva v podiele, ktorý jednotlivé skupiny na celkovom jave bezdomovectva majú:

1. „Typickí bezdomovci“ – sociálne najslabší obyvatelia, ktorí nevedia riešiť svoju krízovú situáciu – typickí asociáli, rozvedení, závislí, „zbankrotovaní“, chovanci z detských domovov a prepustenci z výkonu trestu – títo často pochádzali z rómskeho prostredia. Išlo väčšinou o ľudí z materského mesta a bližšieho okolia.

2. „Tranzitní bezdomovci“ – utečenci, azylanti, migrujúci bezdomovci. Sú to prechodní bezdomovci, časť z nich sa však stane bezdomovcami typickými, či bezdomovcami z povolania.

3. „Bezdomovci z povolania“ – môžu pochádzať aj z prvých dvoch skupín, nedá sa určiť presná hranica medzi nimi – ide o ľudí so špecifickými povahovými črtami („voľnomyšlienári“), ktorým vyhovuje život mimo spoločenského rámca, zväzujúcich spoločenských konvencií a „reálnych“ hodnôt.

Poradie jednotlivých skupín bezdomovcov podľa ich predpokladaného zastúpenie v skúmaných mestách, má nasledovnú podobu:

	B. Bystrica	Č. Budějovice
„Typickí bezdomovci“	cca 70 %	cca 50 %
„Bezdomovci z povolania“	do 25 %	cca 30 %
„Tranzitní bezdomovci“	do 5 %	cca 20 %

Takéto rozdelenie v syntetickej podobe odráža odlišnosti v charaktere bezdomovectva v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach tak, ako boli bližšie špecifikované v analytickej časti štúdie.

Literatúra a podklady:

Analýza stavu rómskych rodín vo vybraných lokalitách mesta Banská Bystrica (1996).

Interný materiál. Mestský úrad Banská Bystrica.

Podklady štatistického charakteru poskytnuté k nahliadnutiu a expertné odhady – Azylový dům Sv. Pavla, Azylový dům na půl cesty, Azylový dům pro ženy – České Budějovice; Nocľaháreň Večierka, Sociálne stredisko Nádej-Šanca, Sociálno-charitatívne centrum Prístav – Banská Bystrica.

Sčítanie ľudí, domov a bytov 1991. Dáta za urbanistické obvody miest B. Bystrica a Č. Budějovice v elektronickej forme. Praha. Federální statistický úřad.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Predbežné údaje za B. Bystricu a Č. Budějovice v elektronickej forme. Krajské správy štatistického úradu. B. Bystrica, Č. Budějovice.

Výroční zpráva Diecézní charity v Českých Budějovicih za rok 2001 (2002). Diecézní charita České Budějovice.

Homeless people in Banská Bystrica and České Budějovice in the 1990s from the viewpoint of an urban geographer

Tomáš Chorvát

The transformation movements in post-socialist societies have naturally had an impact on the changes in the social and spatial fabric of towns. On the one hand, there was a change in the case of such people who extended the improvement of their social and economic position into a progressive transformation of their quality of housing. On the other, there is a group of population which has been forced to lower its standard of housing or it was entirely stripped of it (the homeless people) due to the direct or indirect impact of transformation changes.

The situation in the social sphere as well as homelessness in the towns under observation displays some similar and some specific features. The original situation was quite similar: the overriding part of urban population was in a "levelled" social situation, while social differentiation and social polarisation lagged behind. On the other hand, the proportion of the population of the lowest social groups was in Banská Bystrica higher than in České Budějovice. This state of affairs can be most visibly documented by the existence of specific Romany housing habits in

special settlements in Banská Bystrica, which does not exist in such a form in České Budějovice.

In general, similar features can also be found in the sphere of population development in the socialist era, when both towns under examination attracted a large number of people in the productive age from the country and small towns. This was reflected in a large-scale construction of "faceless" housing projects with a concentration of a population heterogenous in terms of cultural and family habits. This resulted in weak neighbourly and community relationships as well as suitable conditions for the creation of socially pathological phenomena, including the subsequent emergency of homelessness.

Both the population structure and ethnic structure were modified. The population structure of České Budějovice is demographically older. Our interest mainly focuses on the lower proportion of Romanies in České Budějovice.

After 1990, one could see a distinctly different development in the social and economic sphere in the towns under observation. The development in České Budějovice largely avoided any major social disruptions. On the other hand, there were some social upheavals in Banská Bystrica due to mass lay-offs in a number of businesses. Above all, this affected "problem individuals."

The outlined, modified conditions in the sphere of social situation in the towns under examination caused the phenomenon of homelessness to acquire a distinctive character in the 1990s. In both towns, we can divide the homeless people into three groups, while the basic difference between the two cities can be observed in the proportion of individual groups in the entire phenomenon of homelessness:

1. "Typical homeless people" – the socially weakest people who are unable to settle their situation – typical socially marginal groups, divorced people, alcohol and drug addicts, the "bankrupt", inmates of children's asylums, former prisoners – the latter are frequent from the Romany environment. These were mostly people from the original town and its close vicinity.
2. "Transit homeless people" – refugees, asylum seekers, migrating homeless people. These are the temporary homeless, but some of them will become typical homeless people or professional homeless people.
3. "Professional homeless people" – they can originate from both of the former two groups. It is impossible to delineate a clear-cut border between them. These are the people with specific features of character ("the freethinkers"), who indulge in the life outside the social framework, binding social conventions and "real" values.

In Banská Bystrica, there was also a complete lack of the transit homeless people, while there was a domination of typical homeless people. In České Budějovice the proportion of individual groups of homeless people was more balanced.